

रजतजयन्तीग्रन्थमाला-12

उपनिषद्ः

एक परिचयः

वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

राष्ट्रीय-संस्कृत-संस्थानम्

रजतजयन्तीग्रन्थमाला—12

उपनिषदः

एकः परिचयः

वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

नई दिल्ली

१९९५

विषयसूची

प्रथमाध्यायः—सामान्यतो दर्शनम्

१-२७

- १.१. उपनिषदः
- १.२. वेदाः-उपनिषदश्च
- १.३. उपनिषच्छब्दार्थः
- १.४. उपनिषदां संख्या, क्रमः, कालश्च
- १.४.१. उपनिषदाम् ऐतिहासिकः क्रमः
- १.४.२. उपनिषदां कालः
- १.५. उपनिषदां प्रविधयः
- १.५.१. परोक्षप्रविधिः
- १.५.२. सूत्रप्रविधिः
- १.५.३. व्युत्पत्ति-प्रविधिः
- १.५.४. आख्यायिका-प्रविधिः
- १.५.५. सादृश्य-प्रविधिः
- १.५.६. वाद-प्रविधिः
- १.५.७. समन्वय-प्रविधिः
- १.५.८. स्वगतभाषण-प्रविधिः
- १.५.९. तात्कालिकोत्तर-प्रविधिः
- १.५.१०. प्रश्नोत्तर-प्रविधिः
- १.५.११. अध्यारोपापवाद-प्रविधिः
- १.५.१२. "नेति-नेति" प्रविधिः
- १.५.१३. कार्यात्कारणग्रहण-प्रविधिः

एतेषामुपायानाम् आधारेण पूर्वोक्तानां त्रयोदशोपनिषदाम् ऐतिहासिकक्रमं पञ्चभिः समुदायैः विभज्य दर्शयति श्रीमान् रानडे महोदयः^१ ।

- १) बृहदारण्यकम्, छन्दोग्यं च ।
- २) ईशोपनिषत्, केनोपनिषत् ।
- ३) ऐतरेयं, तैत्तिरीयं, कौषीतकी च ।
- ४) कठोपनिषत्, मुण्डकं, श्वेताश्वतरं च ।
- ५) प्रश्नोपनिषत्, मैत्रायणीयोपनिषत्, माण्डूक्यं च ।

डूसन्-महोदयस्तु^२ (१) प्राचीनगद्यात्मिकाः उपनिषदः, (२) पद्यात्मिकाः उपनिषदः, (३) अर्वाचीनाः गद्यात्मिकाः उपनिषदः इति त्रैधा विभागं प्रदर्श्य प्रधानोपनिषदः एवं क्रमेण स्थापयति ।

(१) प्राचीनगद्यात्मिकाः उपनिषदः । (प्राचीनाः)

(१) बृहदारण्यकम्, (२) छान्दोग्यम्, (३) तैत्तिरीयम्, (४) ऐतरेयम्, (५) कौषीतकी, (६) केनोपनिषत् ।

(२) छन्दोबद्धाः उपनिषदः । (मध्यकालीनाः)

(१) कठोपनिषत्, (२) ईशोपनिषत्, (३) श्वेताश्वतरोपनिषत्, (४) मुण्डकोपनिषत्, (५) महानारायणोपनिषत् ।

(३) अर्वाचीनाः गद्यात्मिकाः उपनिषदः ।

(१) प्रश्नोपनिषत्, (२) मैत्रायणीयोपनिषत्, (३) माण्डूक्यम्

यद्यपि विभागयोः अनयोः अत्यधिकः भेदः फलतः नास्ति तथापि विभाजकोपाधयः भिन्नाः इति अवधेयम् । डूसन्-महोदयः एवमभिप्रैति यत् एकैकस्यामपि

१. तत्रैव, पृ० ८-१२

२. पाल् डूसन्, op. cit, p. २२-२६

3

राष्ट्रीय-संस्कृत-संस्थानम्

ए-४०, विशाल एन्कलेव, राजा गार्डन,
नई दिल्ली-११००२७ (भारत)